

't inschrien

veertiende jaargang nr. 4, oktober 1982 kwartaaluitgave

De opgraving van de Veldpoort en Veldbrug te Enschede

Inleiding

De opgraving vond plaats van 10 tot en met 12 juni 1981 dank zij de wederom uitstekende samenwerking van de gemeente Enschede (met de Directeur van Openbare Werken, ir. J. Bergsma als stimulator), de Historische Sociëteit Enschede-Lonneker (waarbij vooral de enthousiaste inzet van de heer H. Kolkman genoemd dient te worden), enige leden van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland, afd. Twente en de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort.

De aanleiding tot de opgraving was gelegen in de aanleg van een stadserf, een nieuw riool en diverse leidingen. De opgraving betrof de Marktstraat (voorheen Langestraat) over de volle breedte van de rijweg tussen de Walstraat/Stadsgravenstraat en de Zuider/Noorderhagen. Over een lengte van ruim 20 m en een breedte van 6 m werd het betreffende stuk Marktstraat tot op 1½ m diepte ontgraven en onderzocht. De opgravingsleuf besloeg ruimschoots de volle breedte van de binnengracht in het noordwesten van de oude binnenstad. Voor de ontwikkelingen van deze binnengracht, alsmede de Hagen en de buitengracht verwijzen wij naar ons artikel in 't Inschrien 1976, p. 51-58, alwaar ook een foto van de plattegrond van Enschede uit ca. 1560 is geplaatst.

De aanduidingen 'links' en 'rechts' enz. in het onderstaande zijn omschreven met de rug naar het centrum gekeerd.

De poort

Net buiten de kruising Walstraat/Marktstraat werden de gemetselde funderingsresten van de Veldpoort gevon-

den. Deze bleken te bestaan uit twee poortwangen van 7 m lengte, die nabij de trottoirbanden onder de rijweg waren gelegen. De wangen waren elk opgebouwd van een bijna 4 m lange en 0,5 m brede muur, die aan beide uiteinden overging in een blokvormige verdikking, die aan de stadszijde het grootst was, en wel ca. 1.70 m bij meer dan 1.30 m. Daar de vier blokvormige verdikkingen alle aan de binnenzijde beschadigd waren door leidingen en riolen is de exacte smalste doorgangsbreedte van de poort niet vast te stellen. Deze moet echter ca. 3 m bedragen hebben. De grotere afstand tussen de zijmuren bedraagt bijna 4,5 m. Zoals afbeelding 1 aangeeft was de rechter poortwang nog gaaf aan de stadszijde en de buitenzijde (de binnenzijde ten dele), de linker poortwang aan de stadszijde en de binnenzijde. De linker poortwang was aan de grachtzijde sterk verbrokkeld. De nog gave kanten aan de buitenzijden van het muurwerk vertoonden steeds een aantal versnijdingen (vertandingen). De NAP-hoogte van het hoogste nog aanwezige muurwerk, direct onder de rijweg gelegen, bedroeg 41 m.

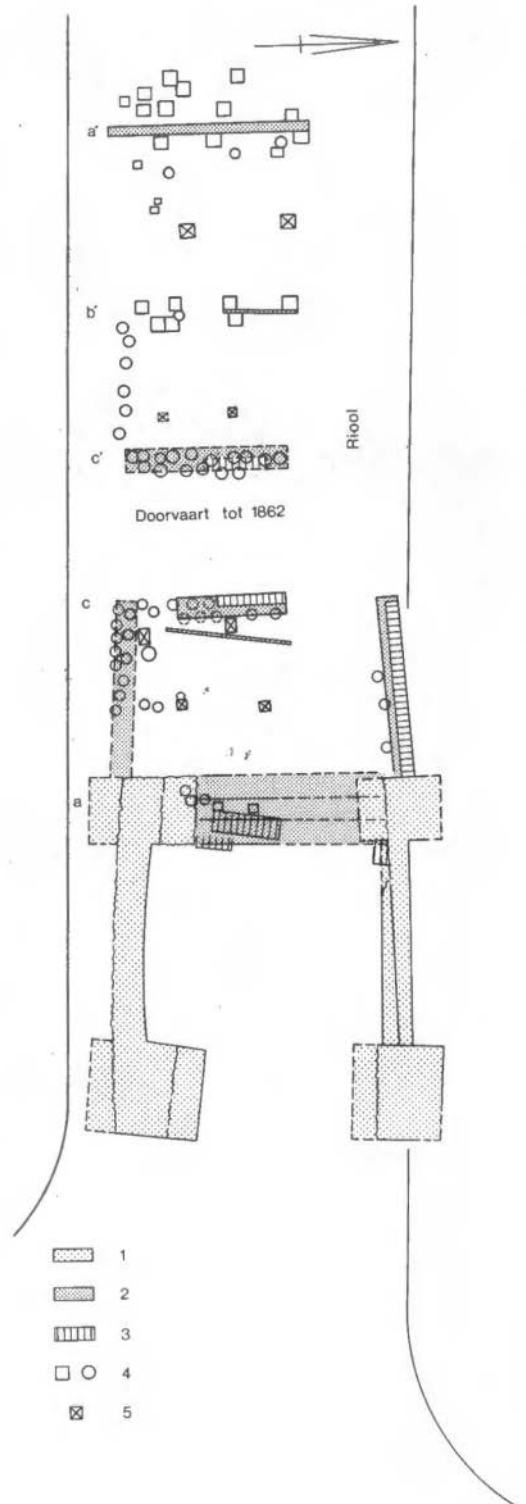
De stadshelft van de poort was op 1.20 m diepte gefundeerd op vast zand, plaatselijk ook op enig puin. De naar de gracht gekeerde poorthelft daarentegen was tezelfder diepte gelegen op zware funderingsplanken, die op hun beurt steunden op heipalen. De NAP-hoogte van de planken bedroeg 39.90 m. De laatstgenoemde poorthelft stond op geroerde grond, zijnde de middel-eeuwse insteek van de gracht.

De poortwangen zijn aan de grachtzijde, tussen de blokvormige verbredingen, verbonden geweest blijkens de

aanwezigheid van (een) zware fundering/beschoeiing(en). Op een aantal gevonden heipalen en blokken Bentheimer steen lagen daar naast elkaar drie zware funderingsplanken van ieder 40 cm breed en 6 cm dik. Plaatselijk rustten de planken ook op een puinbed en soms waren zij met houten pennen vastgezet. Op deze funderingsplanken moet tussen de verbredingen van de wangen een muurtje van baksteen of Bentheimer steen gestaan hebben tot aan het toenmalige looppniveau. Op dit muurtje moet het begin van de brug over de gracht gerust hebben. De drievoudige ? beschoeiing aan de grachtzijde van het poortgebouw is wellicht niet in één keer zo zwaar uitgevoerd. Mogelijk betreft het een paar faseringen in verband met reparaties en/of verstevigingen.

Het toegepaste steenformaat in de beide poortwangen bedroeg in hoofdzaak 25 bij 12 bij 5 - 5½ cm. De stenen in de rechter poortwang vóór de verbreding aan de stadszijde bezaten echter vooral het formaat van 25 bij 14 bij 6½ cm (welk groter formaat moet wijzen op de verwerking van oudere steen) en in mindere mate, alleen vlak voor de voornoemde verbreding, het formaat van 24 bij 14 bij 5 cm (waarschijnlijk een reparatie). De steen was meestal oranje van kleur en vrij zacht gebakken. Deze stenen zijn door hun formaat niet meer tot de middeleeuwse kloostermoppen te rekenen (behalve de genoemde grootte van 25 bij 14 bij 6½ cm), maar ze staan er met hun baksel nog dichtbij.

De stenen vormen de enige aanwijzing over de datering van de gevonden

Afb. 1. Veldpoort en veldbrug, schaal 1 : 150. Opmeting Openbare Werken Enschede (G. v.d. Ziel). Legenda - 1 : metselwerk van de poort; 2: houten planken, balken, schotten; 3: blokken Bentheimer steen; 4: palen voor funderingen en beschoeiingen; 5: (wrs.) dragende palen van de brug.

Afb. 2. Overzicht van de opgraving vanaf de stadszijde. Foto H.J. Wennink.

poortfundering, die omstreeks 1500 geplaatst moet worden. Deze tijd is mogelijk te preciseren, wanneer wij een tweetal historische gegevens bij Benthem (1920, p. 61 en 62) aanhalen. Hij vermeldt, dat in 1517 Enschede grotendeels is afgebrand en in 1518 is 'ontvestet ende ter aerden geslecht'. Op basis van deze gegevens is de bouw van een nieuwe poort kort na 1518 alleszins aannemelijk. In ieder geval echter moeten de gevonden poortfunderingen afkomstig zijn van de poort, die omstreeks 1560 op de kaart van van Deventer staat aangegeven. De gevonden funderingen kunnen namelijk zeker niet na 1560 aangelegd zijn. Het is bekend, dat de Veldpoort ná de stadsbrand van 1862 is gesloopt (van Deinse 1925, p. 355 - 358 en 298). De Veldpoort en zijn gevonden funderingen zijn dus te dateren van ca. 1520 - 1862. Er is niets gevonden van een

middeleeuwse voorganger van de nu gevonden Veldpoort of van een andere constructie. Die resten moeten met de bouw van de gevonden Veldpoort geheel zijn opgeruimd.

Over de bovenbouw en het uiterlijk van de gevonden torenfundering valt door ons weinig te zeggen. In tegenstelling tot de Eschpoort, die althans na 1806 slechts uit twee kolommen bestond, moet de Veldpoort zonder twijfel een 'normale' poort met toren geweest zijn, zij het van bescheiden formaat. Als zodanig staat hij op de kaart van van Deventer aangegeven, waarbij wij aantekenen, dat de poorten (van alle steden) door hem sterk schematisch zijn weergegeven en alleen de indrukwekkendste bouwsels een beperkte, individuele aanduiding meekregen.

Benthem (p. 251) haalt een beschrij-

ving uit later tijd van de Veldpoort aan (waarschijnlijk 19e eeuws), waarbij gesproken wordt over een oud gebouw met fraaie smeedhengsels op de deuren en over een torentje met een klok. De afbeelding op Benthem's zelfde pagina, die vele malen is overgenomen, kan echter ons inziens onmogelijk de Veldpoort weergeven. Deze mening baseren wij op de aanbousels van de poort en op de brede straat, gelijk een pleintje, vóór de poort op de tekening. Voor gebouwen tegen de poortwangen van de Veldpoort is in de opgraving geen enkele aanduiding gevonden. Integendeel, de gave buitenzijden van de rechter poortwang gaven versnijdingen en i.h.a. zelfstandig afgemetselde muren te zien. Over de linker poortwang is minder te zeggen i.v.m. beschadigingen door een naastgelegen rioolbuis. Het stratenpatroon (kruispunt) op de kaart van van Deventer en op de kadasterkaart van 1826 kan geen betrekking hebben op het 'plein' van de tekening. De vermelde tekening, welks origineel zelf geen plaatsaanduiding gedragen schijnt te hebben, is o.i. dan ook foutief toegeschreven aan de Veldpoort. Zo is er dus helaas geen afbeelding bekend van de 'voor deur' van Enschede.

In dit verband willen wij nog even een zijsprong maken naar de Z-vormige Langestraat tussen de Veldpoort en de Eschpoort. Wij menen, dat het lange, bijna noord-zuid verlopende straatdeel van de Grote kerk tot aan het stadhuis de in aanleg oudste weg zal zijn, omdat zijn loop bepaald wordt door natuurlijke condities. Dit weggedeelte loopt namelijk over een zandrug tussen twee depressies door. De ene depressie was de wat ruimer dan nu begrensde Klokkenplas, die, zoals wij nu weten, in de Middeleeuwen zelfs uit een poel bestond (zie 't Inschrien 1981, p. 10-14). De andere laagte ligt tussen het onderhavige stuk Langestraat en de Walstraat in. Op deze laat-

ste plek is geen bodemonderzoek verricht. Wij leiden in deze onze bewering af van de kaart van Jacob van Deventer, waar deze plek, net als de Klokkenplas, als onbebouwde open plek staat aangegeven. Waarschijnlijk zijn de redenen daarvoor dezelfde geweest, namelijk ongeschikt voor bebouwing wegens drassigheid. Het noord-zuid verlopende deel van de Langestraat werd waarschijnlijk in zijn beide verlengden doorsneden bij het graven (in de 13e eeuw ?) van de binnengracht. Pas toen zal deze 'primaire' weg zijn 'aftakkingen' naar de beide nieuwe poorten hebben gekregen, waarbij die naar de Veldpoort duidelijk lijkt te zijn. De 'aftakking' naar de Eschpoort kan echter heel wel teruggaan op een zuidelijke 'rondweg' om de Klokkenplas. Zie ook Stroink 1962, p. 142 - 146.

De brug en de doorvaart

De poort moet aanvankelijk in de gracht zijn uitgesprongen, zoals dat op de kaart van van Deventer is aangegeven en zoals dat ook algemeen gebruikelijk was. Hier moet na 1597 verandering in zijn gekomen, toen sedert dat jaar de oorspronkelijke breedte van de binnengracht geleidelijk van 20 m versmald werd tot 7 m, welke breedte vóór 1826, het jaar van de oudste kadasterkaart, bereikt werd. De grachtversmalling vanaf beide zijden van de gracht zal op zeker ogenblik de uitleg van een landhoofd betekend moeten hebben om een 'inspringende' brug te voorkomen. Dat landhoofd is inderdaad gevonden. Vóór het poortgebouw zijn twee muurresten van ruim 3 m lengte gevonden met een dwarsverbinding tussen hun voorzijden (afb. 1 bij c-lijn).

Deze uitleg voor het poortgebouw staat in het verlengde van de poortwangen, waarbij de ca. 5 graden gedraaide zijmuren op een iets smaller landhoofdfront zullen wijzen. De opbouw toont hetzelfde principe als bij de poort: hei-

palen, waarop funderingsplanken met de standaard breedte van 40 cm en een dikte van 6 cm. Op de funderingsplanken stonden nu met ijzeren ankers bijeen gehouden blokken Bentheimer steen, welke constructie nog het beste in de rechter landhoofdmuur te zien was. Deze muur toonde ook nog een extra bouwelement, namelijk enige dwars aangebrachte planken onder de grote, in de lengte-richting geplaatste planken en gelegen op min of meer paarsgewijs ingeslagen heipalen (in afb. 1 konden slechts enige palen van de binnenste rij van deze constructie ingetekend worden).

Het front van het landhoofd (afb. 1, lijn c) werd gevormd door twee rijen dicht openstaande, om en om geplaatste heipalen, waarop funderingsplanken en blokken Bentheimer steen waren gelegd. Dit front c vormt samen met

het identiek opgebouwde front c' de laatste begrenzing van de gracht onder de Veldbrug. Zij lieten slechts een doorvaart van 2.20 m open. Vooral in de beschoeiing c' is goed waargenomen, dat de funderingsplanken met houten pennen aan enige heipalen verankerd waren. Iets binnen de beschoeiing c werden nog enige op hun lange zijden staande planken aangetroffen, die ongetwijfeld dienst deden als schotten om de grondmassa op zijn plaats te houden.

De smalle doorvaart is op één punt tot op de vaste grond uitgegraven. De grachtbodem bleek, evenals elders reeds enige malen gemeten was, op ca. 38,5 m NAP te liggen (exact op 38.58 m). De gracht blijkt hier dus, bij een der laagste punten van de binnenstad, slechts 2,5 m diep te zijn. In de opgraving bij het van Heekplein, een

Afb. 3. Detail van de binnenzijde van de rechter poortwang: de reparatie vlak voor de blokvormige verbreding. Foto H.J. Wennink.

274

Afb. 5. De resten bij de doorvaart en links ervan beschoeiing b', gezien vanaf het linker trottoir. Foto H.J. Wennink.

der hogere punten van de binnenstad, bleek dezelfde gracht 3,75 m diep te zijn. Het is nu dan ook duidelijk geworden, dat het probleem van het hoogteverschil binnen Enschede door de gravers van de gracht is opgelost, door in hoog Enschede de gracht dieper uit te graven dan in laag Enschede, waarbij de grachtbodem overal op gelijke NAP hoogte is aangebracht (verg. 't In-schrien 1976, p. 51 en 54/55).

Op de grachtbodem onder de Veldbrug lag 0,5 m dikke modderlaag, terwijl de doorvaart boven de modderlaag gevuld was met het bekende puin van de stadsbrand van 1862, alhier een 1 m dikke laag. De in de opgraving nog

Afb. 4. De resten van de rechter muur van het uitgelegde landhoofd voor de poort: verankerde blokken Bentheimer steen op funderingsplank op helpalen. Foto H.J. Wennink.

gevonden laatste blokken Bentheimer steen ter weerszijden van de doorvaart werden gestut door een paar balken, die kennelijk als laatste handeling waren aangebracht bij de definitieve demping ter plaatse van 1862 of iets eerder. Er zijn geen resten van een brug over de smalle doorvaart aangetroffen. Het is daarom de vraag of hier wel een stenen overkluizing aanwezig is geweest. Een dergelijke, goed gefundeerde stenen toeg is bij de Eschpoort wel aangetroffen.

Over de datering van de beschoeiingen c en c' met de bijbehorende landhoofden kan het volgende worden gezegd. De aanleg ervan kan eerst ná 1597 hebben plaats gevonden, daar eerst toen de versmalling van de binnengracht aanving. Daar er tussen het bruggehoofd a' (waarover hieronder meer) en de beschoeiing c' nog een

fase b' is gevonden, is het duidelijk, dat de fronten c en c' pas geruime tijd na 1597 kunnen zijn aangelegd. Anderzijds zijn de fronten c en c' uiteraard ouder dan 1862, maar zonder twijfel ook ouder dan 1826, toen de gracht reeds versmald was tot 7 m blijkens de minuutplan (en waar de ruim 2 m brede doorvaart mee samenhangt). Deze beschoeiingen met hun landhoofden kunnen dus globaal in de 18e eeuw worden gedateerd. Wederom is er echter een historisch gegeven bekend (Benthem 1895, p. 112), dat de semi-archeologische datering wellicht kan verfijnen. In 1737 wordt gesproken over vernieuwingen, die aan of bij de Veldpoort werden aangebracht. Wanneer wij hier ook de aanleg van de smalle doorvaart onder mogen laten vallen, dan zijn de beschoeiingen c en c' in 1737 te dateren in plaats van globaal in de 18e eeuw. In dit verband

is ook vermeldenswaard, dat de Veldbrug in 1839 werd vernieuwd voor f 225 (Benthem 1895, p. 181 post 63). De relatie van de ruim 2 m brede doorvaart met de elders 7 m brede gracht (en de dus in de gracht uitspringende landhoofden) wordt aardig geïllustreerd door de bewerking van de blokken Bentheimer steen: de zichtbare zijden zijn glad afgewerkt, de andere zijden zijn ruw bekapt. De op de fronten c en c' gelegen blokken Bentheimer steen hebben de gladde zijden naar de doorvaart gekeerd, de blokken in het bijbehorende rechter landhoofd hebben de gladde zijden naar buiten, naar de gracht gekeerd.

Het bruggehoofd a' werd gerepresenteerd door een drietal rijen vierkante heipalen, alsmede enige liggende, hoekige balken. Dit bruggehoofd lag precies op de buitenbegrenzing van de

Afb. 6. Het bruggehoofd a', gezien vanaf de buitenzijde. Foto H.J. Wennink.

binnengracht en moet als bruggehoofd hebben dienst gedaan sedert het graven van de gracht (waarschijnlijk in de 13e eeuw) tot enige tijd na 1597. In dit bruggehoofd zijn geen aanwijzingen gevonden voor het gebruik van steen en daar de opgraving ten westen van beschoeiing c' in het geheel geen stenen of steensplinters opleverde, hebben wij de indruk, dat het brugdeel van a', b' tot c' geheel in hout was uitgevoerd (en vóór ca. 1737 zelfs tot aan het poortgebouw toe). Vrij ondiepe steenfunderingen zouden in de opgraving echter niet meer waargenomen kunnen zijn door uitbraak en latere verstoringen. De kaart van van Deventer geeft wél een stenen bruggehoofd aan.

Bij beschoeiing b' valt op, dat deze geen tegenhanger heeft aan de andere zijde van de gracht. Dit front lijkt erop te wijzen, dat de gracht meer van de buitenkant af is gedempt dan vanaf de stadskant. Dat is echter schijn. Het wordt veroorzaakt door de enige meters in de gracht uitspringende poort. Toen de gracht aan de binnenzijde namelijk enige meters gedempt was, was er ter plaatse van de uitspringende poort immers nog geen nieuw bruggehoofd nodig. Aan de buitenzijde wel. Alle opeenvolgende beschoeiingen blijken namelijk 3-3½ m uiteen te liggen. Zie afstand a - c, a' - b' en b' - c'. Bovendien ligt de doorvaart tussen c en c' goed in het midden van de oorspronkelijke gracht (bedenk, dat de stadzijde van de gracht ongeveer halverwege het uitspringende poortgebouw lag). Ook in het grachtprofiel bij het van Heekplein bleek het 19e eeuwse grachtrestant halverwege de oorspronkelijke breedte te liggen. In beschoeiing b' valt verder op, dat deze als enige beschoeiing (afgezien dus van bruggehoofd a') vierkante heipalen bezit.

De talrijke palen, die Enschede hier en elders heeft gebruikt om zijn verdediging op te bouwen, zijn zeer waar-

schijnlijk afkomstig uit de omliggende marken. Vijf marken waren namelijk bij bisschoppelijk decreet uit 1422 verplicht Enschede jaarlijks gezamenlijk 10 vrachten hout te leveren (Benthem 1895, bijlage III).

De brug over de gracht is ongetwijfeld gesteund geweest door enige palen en muurwerk van de diverse beschoeiingen. Daarnaast zijn enige losstaande, dragende vierkante palen gevonden tussen de diverse beschoeiingen in. Tussen b' en c' is er één uit de grond getrokken. Deze paal bleek aangepunt te zijn en had een restlengte van bijna 3 m. Dat betekent, dat de paal ruim 1 m in de vaste grond was geheid. De breedte van de brug is niet precies te bepalen, vooral omdat in de noordelijke strook van de opgraving een grote rioolsleuf alle sporen had uitgewist. Gezien de breedte van het poortgebouw en van het landhoofd c moet dat echter tussen de 3 en 5 m geweest zijn. De overspanning van de vaste en opklapbare Veldbrug is uiteraard vermindert naarmate de demping van de gracht vorderde. Vóór de bouw van de gevonden Veldpoort omstreeks 1520 moet dat ca. 17 m geweest zijn. Sedert deze 'nieuwe' Veldpoort bedroeg de overspanning nog ca. 13 m (a - a'), hetgeen tot ergens in de 17e eeuw voortduurde. In de 17e eeuw moet deze 13 m door de bouw van het front b' vermindert zijn tot 9 m. In of omstreeks 1737 is de brug vervolgens verkort tot ruim 2 m bij de doorvaart, welke situatie dus tot 1862 voortduurde.

Over de vondsten uit de opgraving kunnen wij kort zijn. Op enige oudere scherven na zijn zij alle in de 19e eeuw te dateren. Hieronder noemen wij een gave mineraalwaterkruik uit het 'Herzogthum Nassau', een zalfpotje en een moeilijk dateerbare ijzeren kanonskogel.

A.D. Verlinde

Oldenzaalse Oudheidkamer 75 jaar

Op zaterdag 24 oktober aanstaande gedenkt de 'Vereeniging de Oldenzaalsche Oudheidkamer' haar 75-jarig bestaan. Tijdens een feestelijke bijeenkomst op die dag in het Michorius-huis zal de opening plaatsvinden van een overzichtstentoonstelling in het Museum Palthehuis, die een beeld biedt van vijfenzeventig jaar activiteiten op het gebied van verzamelen van de jubilerende vereniging.

Tevens zal op deze bijeenkomst gepresenteerd worden de herdruk van het boekje 'Oldenzaal in het midden van de vorige eeuw', voorzien van annotaties. Na de feestelijke bijeenkomst is er gelegenheid om in het Museum Palthehuis de tentoonstelling te bezichtigen.

Uit het vorig jaar verschenen boekje 'In en om het Palthehuis te Oldenzaal', de bijzonder aardige museumgids van dit historisch museum, namen we het volgende over:

ONTSTAAN VAN HET MUSEUM.

ENKELE DATA EN FEITEN

Op 24 oktober 1906 werd de 'Vereeniging de Oldenzaalsche Oudheidkamer' opgericht. Ter gelegenheid van de viering van het 40-jarig bestaan schreef de stichter (tevens conservator) en huisarts A.G. de Bruyn een boekje, getiteld: In en om de Oldenzaalsche Oudheidkamer.

Begrijpelijkerwijze is deze 'korte gids', zoals dokter de Bruyn zijn boekje noemde, reeds lang niet meer verkrijgbaar.

Op 9 juni 1907 vond de opening van de Oudheidkamer plaats in een gemeentelijk schoollokaal aan de Gasthuisstraat. Later kreeg de collectie een onderkomen in het Oldenzaalse stadhuis. De verzameling bestond onder

meer uit zwaarden, haakbussen (schietwerktuigen), een dwangstoel van struikrover Huttenkloas, een walvisrib, prehistorische vondsten, munten e.d.

In mei 1916 werd de collectie ondergebracht in het Michgoriushuis aan de Marktstraat.

Op 7 juli 1929 vond de definitieve huisvesting plaats in het Palthe-Huis, eveneens aan de Marktstraat. Dit huis (gedateerd 1640) met koetshuis en tuin was een legaat van het erelid, wijlen mejuffrouw Guillemette (Gulia) Joanette Palthe (1862-1928), die zich reeds verscheidene keren verdienstelijk had gemaakt voor de Oudheidkamer.

De Oldenzaalse Oudheidkamer kreeg volgens de wilsbeschikking van mejuffrouw Gulia Palthe diverse meubelen, schilderijen, tekeningen, kledingstukken en alle boeken en handschriften, die in het huis aanwezig waren. Noemenswaardig zijn: een 18de eeuwse lessenaar en kabinet uit de nalatenschap van Mr. Jan Willem Racer (1736-1816) - de Oldenzaalse advocaat, geschiedvorser en politicus - en een keur van zijn boeken en akten.

De oude handschriften van de Oudheidkamer zijn zorgvuldig gerangschikt en ondergebracht in de archieftruimte van het tegenwoordige gemeentehuis, waar zich ook het stadsarchief bevindt. In 1940 werd de inventaris door Dr. W.J. Formsma gecatalogiseerd. In 1943 verscheen hierop een supplement van de hand van de toenmalige gemeentesecretaris B.H. Hommen.

In 1958/59 werd het museum uitgebreid met een ruimte voor wissel-exposities en een conciërge-woning gebouwd onder architectuur van Jan Jans (Almelo). Spoedig daarna werden plannen gemaakt voor een restauratie

van het oude Palthe-Huis. De geveltop die tijdens de legendarische Pinksterstorm van 1859 was vernield, zou dan in oude luister worden hersteld. De door architect Jan Jans geplande restauratie kon helaas door zijn overlijden op 21 december 1963 niet door hem worden voltooid. Deze taak werd overgenomen door architect ir. D. Hulshoff uit Den Haag.

Gedenkwaardig zijn tenslotte de volgende data:

op 7 juli 1966 werd het uitstekend gerestaureerde en smaakvol ingerichte gebouw heropend. Bij Koninklijk Besluit van 10 februari 1969 werden de statuten van de Vereniging 'Vrienden van het Historisch Museum Het Palthe-Huis' te Oldenzaal officieel goedgekeurd.

Op 3 januari 1972 werd door de gemeente Oldenzaal en de Vereniging 'Vrienden van het Historisch Museum Het Palthe-Huis' besloten tot de 'Stichting Historisch Museum Palthe-Huis'.

Op 29 februari 1972 kwam de oprichting van een werkgroep van de Vereniging 'Vrienden van het Palthe-Huis' tot stand. Deze groep houdt sindsdien bijeenkomsten in het Palthe-Huis.

Boek en blad

Rondleiding door de Sint Jozefkerk, door W.J.E. Berns

Dit boekje bevat letterlijk een rondleiding door deze neo-gotische kerk te Enschede. Aan de hand van plattegrond, vele foto's en een goede beschrijving wordt gedocumenteerd wat we in en om deze door ir. H.Th.J. Cuijpers gebouwde kerk kunnen aantreffen.

Het boekje is verkrijgbaar voor f 5,- bij: VVV, Boekhandel Witkam, Pastorie St. Jozefparochie en Penningmeester van de Stichting Vrienden van de Jozefkerk, alle te Enschede.

J.J.H.M.

Leenregister van De Hovele en Het Nijenhuis.

Achterlenen - 1575 t/m 1722 - uitgegeven door leden van het geslacht Van Hoevell, door dr. J. Belonje en J.G.F.M.G. baron van Hövell tot Westerflier. Uitg. Pressa Trajectina, Utrecht 1981 (111 blz.; afb.; voor f 15,- (na 1-1-1982 voor f 20,-) verkrijgbaar door overmaking van dit bedrag op girorekening 1062505 t.n.v. de tweede auteur, kasteel Hasselholt, Burg. Minkenberglaan 9, 6109 AL Ohé en Laak).

Het werk is voorzien van inleidingen, uitgebreide genealogische aantekeningen en tabellen en een index van vooral Oostnederlandse persoons- en plaatsnamen.

De windwijzer van Wissink's molen

Nu Wissink's mól bijna geheel herbouwd is op zijn eigen oude erf zal de finishing touch wellicht het windvaantje vormen dat altijd op de achter-nok van het dak de molen heeft gesierd. Verwering maar ook vernieling hebben ook dit vaantje niet gespaard. Wat wij tot voor kort wisten van de vorm van het vaantje was in feite letterlijk rudimentair.

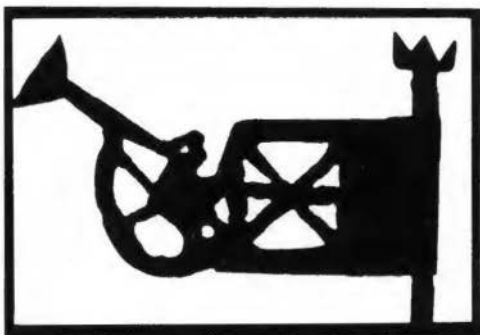
Als de molen in 1921 in Usselo afgebroken wordt om naar het Buurserzand te verhuizen wordt het ernstig beschadigde vaantje door J.B. van Heek in bewaring gegeven bij de Oudheidkamer Twente (zie ook het artikel in het Jaarboek Twente 1981 over Wissink's mól).

Dit fragment, nog aanwezig in de collectie van de Oudheidkamer wordt door Van Deinse in zijn eerste deel van het boek 'Uit het land van katoen en heide' beschreven als voorstellende het wapen van de stad Enschede.

Een gelukkige naspeuring in de collectie van de Oudheidkamer heeft kortgeleden een miniatuurtje van ongetwijfeld het originele vaantje aan het licht gebracht. (Zie afbeelding). Wie dit echter ooit gemaakt heeft en waarom of waarvoor is tot op heden niet duidelijk. Wel is zeker dat het de vorm heeft van de windwijzer die vóór 1921 op de molen heeft gestaan.

Wij roepen de hulp in van historici en heraldici om enige verklaring te vinden voor de hierbij afgebeelde windwijzer. Het wapen van Enschede lijkt evenveel op een veel voorkomend stiepelteken in de Saksische boerderij, en in de vroegere gemeente Lonneker zal wellicht géén wapen van Enschede toegepast zijn.

Maar het verdere 'beest met bazuin'

(?) is nog moeilijker thuis te brengen. Wie heeft het wel eens ergens gezien, op een huis of in een boek, de oorspronkelijke afkomst van zo'n zinnebeeld op deze molen intrigeert ons. Elke aanwijzing of aanvulling op deze windwijzer zal het ons misschien mogelijk maken de windwijzer in zijn meest verantwoorde vorm te restaureren. Informatie gaarne aan H.B. Robers, Magnoliastraat 3, Hengelo.

Ambtelijk verslag

van een dodelijk ongeval in
1864 te Weerselo

Er gaat bijna geen dag voorbij of we worden via de nieuwsmedia op de hoogte gehouden van plaats gehad hebbende ongevallen op de weg en in het bedrijf. Soms loopt het nog goed af, maar ook gebeurt het dat zwaar lichamenlijk letsel het gevolg is van een ongeval of dat het slachtoffer de dood vindt. In alle tijden en op alle plaatsen hebben zich ongevallen voorgedaan. Ook in onze gemeente.

Meer dan een eeuw geleden en wel op 11 juli 1864, vond te Deurningen onder de gemeente Weerselo een bijzonder ongeval plaats. Een manspersoon werd namelijk getroffen door een wentelende wiek van een in werking zijnde korenmolen van de heer G. Beldhuis en was op slag dood.

Door de burgemeester van Weerselo werd als hoofd van de plaatselijke politie van het ongeval een verslag opgemaakt ter verzending aan de heer Officier van Justitie te Almelo.

Het bijzondere in dit rapport van de burgemeester is, dat men nergens iets leest van een uitgebreid onderzoek in dezen. Ook de eigenaardige stijl en omschrijving van het gebeurde, verplaatst ons duidelijk naar de vorige eeuw. Hieronder volgt het relaas.

'Ik heb de eer door dezen ter kennis van Uedelachtbare te brengen, dat Hermen Leusenkamp, oud 32 jaar, landbouwer in de buurtschap Hasselo dezer gemeente, eergisteren den elfden dezer des namiddags omstreeks twee ure, van de windkorenmolen te Deurningen alhier naar buiten was gegaan en na eenigen tijd niet terug keerende, had de molenaar Johannes Beldhuis, oud 34 jaren en de op den molen aanwezige personen Jannes Geerdink, oud 30 jaar en Johannes Ensink, oud

14 jaren beiden te Gammelke woonachtig tegen elkander gezegd, waar mag Hermen Leusenkamp zoo lang blijven en beide laatstgenoemden van den molen huiswaarts willende gaan, hadden zij denzelve bij den molen op de grond zien liggen en bij hem komende, levenloos bevonden, zoodat zij uit hoofde er een plas bloed aanwezig was geweest, niet anders konden vermoeden dan dat hem één der molenwieken moest hebben getroffen.

Ik heb mij daarop heden vergezeld van den docter Schoenmaker te Borne, naar de woning van den overledene begeben en bevonden, zooals uit het hierbij Visum Reportum is blijkende, dat er eene groote verwonding aan het hoofd plaats had en mij volgens informatie is gebleken dat er hoegenaamd geen ruzie of iets dergelijks was voorgevallen, men niet anders kan veronderstellen dan dat deze zoo half innocente persoon door één der molenwieken zoodanig aan het hoofd moet zijn getroffen, dat hij dodelijk daaraan is overleden, zoodat er geen het minste vermoeden van eenen gewelddadige dood bestaat.'

Tot zover dit weinig bekende authentieke verslag van een dodelijk ongeval bij de molen te Deurningen, geschreven door burgemeester H. Wilmink te Weerselo en bestemd voor de heer Officier van Justitie te Almelo.

Een merkwaardig ambtelijk bericht van ruim een eeuw geleden, waaruit we enigszins een indruk krijgen op welke wijze dergelijke noodlottige ongevallen door het hoofd van plaatselijk Politie werden behandeld.

H. Kollen.

Heelmeesters

en heelkundige instrumenten

Welke heelkundige instrumenten de arts in het verre verleden ten dienste stonden, vinden we vermeld in de lijst der Medicine Doctoren, Vroedmeesters, Tandmeesters en Heelmeesters ten platte lande in de provincie Overijssel uit het jaar 1821. Met welke instrumenten of 'gereedschappen', een arts vroeger zijn patiënt te lijf ging, volgt hieronder:

Vier of zes Lancetten tot aderlating.
 Eene Sleufsonde.
 Een Ontleedtangetje, een Korentang en één Pincet.
 Een Stilet, en eene Spatel.
 Eene regte Schaar, eene kromme, en een kleine of Tongriem Schaartje.
 Twee kromme Naalden, van onderscheidene grootte, en eene regte.
 Twee mans Catheters van zilver of Elastique gom.
 Eene vrouwe Catheter.
 Eene groote en eene kleine Troicar.
 Een engelsche Sleutel, een Pellicaan en een Koevoetje.
 Een tinnen Klijsteerspuit, met een houten en een ijvoren Pijpje.
 Eenige Spalken, van onderscheidene grootte.
 Een boek verband of achttien hoofdlig verband van Pott.
 Twee Spongien van onderscheidene grootte.
 Een Scheermes.
 Een Spons Balein.
 Een Ijvoren Spuitje.
 Eenige Breukbanden, ten minsten twee regtsche en twee linksche.
 Eenige Windzels, ten minste twee, eene van 4, en eene van 2 el Nederl. en 4 vingeren breed.
 Een kwantiteit Pluksel.

Verloskundige instrumenten

Eene kleine tang van Smellie, Osborn of Jonsson.
 Een hefboom van de Bree.
 Een hoofdschaar of hoofdboor.
 Een stompe en een scherpe haak.
 Een klisteerspuit, met een houten en een ijvoren pijpje.
 Eene of meer vrouwe catheters, zilveren of elastiquen, de beide laatsten mede voor de vroedvrouwen.

Als we ons deze primitieve hulpmiddelen van een arts uit die tijd, goed indenken, worden we er nog stil van. Dat in het verleden ook een heelmeester voor vreemde dingen in zijn praktijk kwam te staan, willen we graag aannemen. Maar met welk doel hij soms een koevoet of een Engelse sleutel hanteerde op zijn patiënt, blijft voor ons, mensen van deze tijd, een raadsel. En dan is er in die antieke lijst ook nog sprake van een tongriemschaartje. Met dit instrument werd natuurlijk een lijder 'geholpen', wanneer deze van de tongriem gesneden moest worden. Tot de uitrusting van de oude heelmeester behoorde ook een aantal lancetten tot aderlating. Het is bekend dat men er vroeger nogal vlug bij was een patiënt bloed af te tappen door middel van de gevreesde aderlating. Het is duidelijk dat iemand zich al zeer beroerd moest voelen, voordat hij met het bekende metaal in zijn schoenen naar zijn heelmeester stapte. Met verwilderde blik moet hij gestaard hebben naar de martelwerktuigen die zijn dokter ten dienste stonden. En mocht het zijn dat het slachtoffer weer heelhuids bij moeder de vrouw thuis kwam, dan kende zijn dankbaarheid geen grenzen. Want sprak hij: Mijn dokter is een goede dokter, hij heeft mij niet zieker gemaakt. En dat is ook al heel wat waard.

H. Kollen

Gehoord en gelezen

Twentsche Ceurant, 1981

9.6 Ambitieuus plan voor behoud van oude boerderij Wientjes (Ootmarsum); 9.6 Villa van Dam ontruimd (Enschede); 10.6 Resten van Veldpoort vanmorgen blootgelegd (Enschede); 11.6 Fundamenten vertellen nog meer over De Veldpoort; 12.6 Dikke kogel komt uit gracht tevoorschijn (Enschede); 17.6 MBS-spoorlijn object van historische waarde; 18.6 Publiek opgeroepen tot dispuut over spoorlijn (MBS); 4.7 Van Heekpark: intieme stilte; 11.7 Grenscorrectie (1949) bij Losser; ingelijfd gebied weer terug naar Duitsland; 11.7 Wooldrikspark zeer oude erve; 18.7 Wielewaal vliegt nog in 't Espelo; 27.7 Beiaard Grote Kerk in voorjaar als nieuw (Enschede); 29.7 Albergen brengt bouw van los hoes in beeld; 5.8 Behoud van Jozelfkerk tien jaar verzekerd; 8.8 Hof te Brunink had eens kasteel; 13.8 Voor behoud van St. Jozefkerk, parochie moet zelf ook twee ton ineens betalen; 15.8 Herbouw Hengelhoes start na bouwvakvakantie (Lossers); 28.8 Stukjes oud-Enschede aan het Van Loenshof gevonden; 3.9 Profiel binnengracht zichtbaar.

Serie W. Rietman, Dag stedeke van gisteren (Diepenheim); 10.6 De Pol wordt een café; 20.6 De beentjes van de vloer.

Tubantie en Dagblad van het Oosten, 1981

10.6 Funderingen van Veldpoort al vrij snel blootgelegd; 11.6 Landhoofden, brugresten en verdere funderingen Veldpoort; 12.6 Opgraving Veldpoort beëindigd met vondst buitenkant gracht; 16.6 Van Dam-villa voorzichtig gesloopt; 27.6 De G.O.L.S. bleef geen goudmijntje; 29.6 Veenmuseum richt zich tot raad Vriezenveen; 30.6 nieuwe textielmuseum als tehuis voor Oude Modalinks; 1.7 Erfenis van Leendert de Heer geschenk uit de hemel voor Natura Docet; 4.7 Documentatie is troetelkind van Joh. Molkenboer (Museum Oldenzaal); 15.7 Admiraal Cruys was een Noor en beslist geen Vriezenvenner; 25.7 Roombeekpoort aan Voortsweg niet laten verkommen (Enschede); 29.7 Wel of niet uit Vriezenveen afkomstig? Cornelis Cruys nog een raadsel; 30.7 Synagoge al 50 jaar bezienswaardigheid aan de Prinsenstraat (Enschede); 1.8 Enschede - Gronau: lijn met een rijke geschiedenis; 3.8 Opdracht tot restauratie van beiaard nu verleend (Almelo); 13.8 Ondergang Oldste Hoes door art. 12-situatie. 13.8 Nu zekerheid over behoud Jozelfkerk; 17.8 Twentes oudste kloot-schuttersclub speelt wekelijks in Mander; 18.8 Abraham Ledeboerpark: Wandelpark met allure; 18.8 Buitengracht blootgelegd; 18.8 Eindelijk ook in Overijssel monumentenwacht.

Een inschriev is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.

Kopij inzenden aan:

J.J.H. Meijer, Olde Meulenweg 2, Hengelo O.

Redactie: J.J.H. Meijer, Olde Meulenweg 2, Hengelo, tel. 074 - 91 28 51, eind redacteur
Adriaan Buter, Neede *
H.H. Hagens, Almelo
J. Overbeeke, Haaksbergen
Th. L.M. van Stapels, Hengelo

Administratie:

*1 Inschriev p/a Rijksmuseum Twente,
Laandersingel 129, Enschede

Bank: Algemene Bank Nederland N.V. te Enschede, Hoedemakersplein.

Giro: nr. 18 18 110 t.n.v. Administratie '1 Inschriev, Laaressingel 19, Enschede

Abonnementsprijs f 15,- per jaar.

Losse nummers f 5,- (exclusief portokosten)

Uitgave van de Oudheidkamer 'Twente' te Enschede.

Overname van de inhoud, in welke vorm ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.